

Forrás: <http://www.folyoirat.tortenelemtanitas.hu/2016/02/devavari-zoltan-az-első-világhaboru-a-szerbiai-tortenelemtankonyvekben-06-03-10>

Dévavári Zoltán

Az első világháború a szerbiai történelemtankönyvekben¹

Bevezetés

Jelen dolgozat a szerb oktatási rendszer keretén belül működő általános iskolák és a gimnáziumok által használt tankönyvek áttekintésével vizsgálja, hogy a szerb alap- és középfokú oktatásban milyen súlypontok mentén mutatják be az első világháború előzményeit, illetve magának a háborúnak az esemény- és diplomáciatörténetét, valamint a világegést lezáró békeszerződéseket, azok értékelését és hatását a szűkebb és a tágabb régióra. Vizsgálatunk tárgya a tankönyvpiacon jelenleg beszerezhető, a Szerb Oktatási Minisztérium által jóváhagyott és a szerb állam részéről engedélyezett hat tankönyv. Ebből öt szerb, egy pedig magyar nyelvű. A vizsgált tankönyvek könyvészeti adatai a tanulmány végén találhatóak.

A törvényi háttér és a tanterv

A szerb oktatási rendszer az alapképzést nyolc, míg a középfokút három (szakmunkásképzők), illetve négy évben (gimnáziumok) határozza meg.

Az általános iskolákban a történelmet négy éven keresztül, az ötödik osztálytól kezdik el oktatni, heti két órában, ami éves lebontásban 72 órát jelent. Kivételt a nyolcadik osztály képez, ahol a középiskolai felvételik miatt a tanév rövidebb, így a teljes óraszám éves szinten 68 órát tesz ki. Ez az óraszám az egész országban érvényes, így e téren nincs különbség a szerb, illetve a magyar (és más) nyelvű tagozatok között. Az általános iskolákban az első világháború előzményeit, magát a háborút, illetve annak következményeit a nyolcadik osztályban dolgozzák föl.

A délszláv országban a négy évig tartó gimnáziumnak négy típusa van: 1. természettudomány és matematika tagozatos, 2. társadalomtudományi és nyelvi tagozatos, 3. általános gimnázium, illetve 4. sportgimnázium (ez utóbbi tanterve gyakorlatilag megegyezik az általános gimnáziumi képzéssel).

A rendszer struktúrájában a történelmet a nyelvi és általános, illetve sportgimnáziumokban négy, míg a természettudomány és matematika tagozatos gimnáziumokban három évig oktatják. A rendszer differenciáltsága, illetve az idősíkok eltérése miatt így az első világháborút taglaló részt a természettudományi osztályoknál a harmadik, míg az általános és a társadalomtudományi gimnáziumok esetében a negyedik évben dolgozzák föl, illetve sajátítják el a tanulók.

A gimnáziumtípusok különbsége az óraszámokban is megmutatkozik. A természettudományi-nyelvi tagozatokon harmadik évfolyamon a történelmet heti kettő, évi 72 órában tanítják. Ugyanez vonatkozik az általános gimnáziumokra is. Fontos azonban megjegyezni, hogy éves szinten az érettségi vizsgák és az egyetemi felvételik miatt, eltérően a harmadik évfolyamtól, a negyedik évben összesen csak 64 óra áll rendelkezésre. A társadalomtudományi-nyelvi gimnáziumok esetében a negyedik osztályos tanulók számára heti három, évi 96 óra az előírt óraszám.²

Dévavári Zoltán: Az első világháború a szerbiai történelemtankönyvekben

A magyar nyelvű tagozatoknál azonban ez a többletóra nem érvényesül, ugyanis itt az óraszám minden gimnáziumi típusnál heti két óra, vagyis évi 72, utolsó évben 64 óra.

Az államilag előírt tanterv az általános iskolák 8. osztályában és a középiskolák 3. vagy 4. osztályában a XIX. század második felétől, az olasz és a német egység létrejötte utáni periódustól mutatja be a múlt eseményeit. A gimnáziumoknál összesen hét témakört dolgoznak fel, ebből háromnál szétválasztják az egyetemes, illetve a nemzeti történelmet. Az általános iskolák esetében ugyanakkor a nemzeti és a világtörténelem külön egységet képez, így tehát tíz témakör olvasható a tankönyvekben. Tartalmi szempontból a középfokú oktatásban az óraszámokban mutatkozó különbséget leszámítva lényeges eltérés nem mutatható ki az általános iskolai és a gimnáziumi tankönyvi rendszerek vonatkozásában.³

A témakörök

1. Európa és a világ a XIX. század második felében és a XX. század elején
2. Szerbia és Montenegró mint független állam (1878–1914)
3. a) Az első világháború (Európa a háború felé, Szövetségek és a frontok, A háború kronológiája, Mindennapi élet a háborúban, Az orosz forradalom, Az USA hadba lépése)
- 3/b. Szerbia az első világháborúban (Szerbia a világháború előtt, Szerbia és a szövetséges erők, A háború kronológiai menete, Mindennapi élet a háborúban, Szerbia és a jugoszláv ideológia, A háború következményei)
4. A két világháború közötti időszak
5. A jugoszláv királyság (1918–1941)
- 6 a) A második világháború
- b) Jugoszlávia a második világháborúban
- 7 a) A második világháború utáni időszak
- b) Jugoszlávia a második világháború után

Azokban az általános- és középiskolákban, ahol az oktatás magyar nyelven folyik, a Magyar Nemzeti Tanácsnak (MNT) – mint a magyar nemzeti közösség kulturális autonóm szervének – javaslati joga van a magyar nyelv és irodalom, a nemzeti történelem, a népi hagyományok és a nemzeti kultúra a tantervbe történő beiktatására, illetve a tanmenet kidolgozására.⁴ Ennek értelmében a magyar nyelvű tankönyvekben a magyar történelemmel kapcsolatos fejezeteket az MNT javaslata szerint egészítik ki. Jegyezzük azonban azt is meg, hogy a közelmúltban megjelent általános iskolai tankönyv magyar nyelvű változatába⁵ adminisztrációs hiba miatt a magyar történelmi rész nem került bele, jelenleg is dolgoznak rajta, hogy pótolják ezt a mulasztást.

A fentiekkel összhangban a szerb oktatási törvény a következőképpen fogalmaz: „(...) azokban a gimnáziumokban, amelyek a nemzeti kisebbségek nyelvén (is) oktatnak, a tantervben előírtak mellett kibővíthetik az oktatást az adott nemzet történelmi múltjával. A tanárok a különböző források és a releváns történelmi szakirodalom felhasználásával lehetőséget teremtenek arra, hogy az előadások során megismertessék a diákokat saját nemzeti történelmükkel, egyben azzal a környezettel is, amelyben élnek; milyen volt az adott nép élete, kik voltak a legjelentősebb személyiségei.”⁶

A tanterv ugyanakkor nem pontosítja azt, hogy ez a gyakorlatban hány órát jelent. Mint arra fentebb már utaltunk, a magyar nyelvű általános iskolai és gimnáziumi képzés minden típusánál heti két órában tanítják a történelmet, így az általános iskola nyolcadik évfolyamának évi 68, a gimnáziumok harmadik évfolyamának évi 72 és a negyedik évfolyam évi 64 órája eleve szűk keretek közé szorítja – esetünkben – a magyar történelmi részt. Így a

Dévavári Zoltán: Az első világháború a szerbiai történelemtankönyvekben

hivatalos órakeret a magyar nyelvű képzések esetében – elméletben legalábbis – mindenütt összesen évi három órát tesz lehetővé, azt is igen nagy és átfogó címekkel: *A dualizmus kora (1867–1918)*, *Magyarország a két világháború között és a második világháborúban*, *Magyarország a második világháború után*.⁷

Ebből is látható, hogy a magyar történeti rész – elvben legalábbis – alapvetően igen determinált keretek között mozog, s elsősorban a tanár rátermettségén, kezdeményezőkézségén múlik, hogy a XX. századi magyar történelemből mennyi tudást ad át a rendelkezésére álló idő alatt, amelyet – amennyiben arra anyagi ellentételezés nélkül hajlandó – esetleg iskolai órákon kívüli szakaktivitás keretében plusz órák révén bővíthet ki.

Végezetül mutassunk rá arra is, hogy a fentiek alapvetően a Minisztérium elvi álláspontját és iránymutatását tükrözik, mivel a tanterv a tanárok számára lehetővé teszi és engedélyezi azt, hogy egyes adott témaköröket, azok feldolgozási ütemét maguk határozzák meg.⁸

A tankönyvekről általában

A fentiekben már vázolt tantervek strukturális felépítését követve, az általunk vizsgált általános iskolai tankönyvek tíz, míg a gimnáziumiak kilenc fejezetből állnak. Egy-egy fejezet címe, illetve az alcímek a munkákban eltérnek, ettől függetlenül lényegi tartalmuk azonos. Az áttekinthetőség kedvéért itt most csupán a tankönyvek témaköreit ismertetjük:

1. Európa és a világ a XIX. század második felében és a XX. század elején.
2. Szerbia és Montenegró (1878–1914).
3. Az első világháború (1914–1918) – Az általános iskolás tankönyvek ezt a témakört két fejezetre bontják, külön szerepel az egyetemes és a nemzeti világháborús anyag.
4. A két világháború közötti időszak (1919–1939).
5. A Jugoszláv Királyság (1918–1941).
6. A második világháború (1939–1945).
7. Jugoszlávia a második világháborúban.
8. A második világháború utáni időszak.
9. Jugoszlávia a második világháború után.

A magyar nyelvű gimnáziumi tankönyvet⁹ a kilenc címszó mellett egy tizedikkel is kiegészítették, amely *A magyar nemzet és Magyarország története* címmel a magyar nemzeti történelmet az 1867-es kiegyezéstől az 1990-es rendszerváltásig dolgozza fel. Ez utóbbi fejezetet az Újvidéki Egyetem 2012-ben tragikus hirtelenséggel elhunyt tanára, Pál Tibor írta.

Fontos különbségként említhető a két tankönyvtípusnál (általános iskolai, illetve gimnáziumi) a betűméretek eltérő nagysága. Míg az alapfokú képzésben résztvevők tankönyveit 14-es, addig a gimnáziumi tankönyveket 12-es betűvel nyomtatták. Ugyancsak jelentős különbségek találhatók a fényképes illusztrációk, illetve a térképek tekintetében is. Míg az általános iskolai tankönyvekre inkább a nagyobb fényképek, nem egy esetben a fél vagy egész oldalt kitevő térképes illusztrációk a jellemzők,

Dévavári Zoltán: Az első világháború a szerbiai történelemtankönyvekben

addig a gimnáziumi tankönyvek inkább a jóval kisebb, ugyanakkor az egy oldalon több fotóillusztrációt felvonultató szerkesztési elvre törekedtek.

Általánosságban mind a hat, színes technikával készült és nyomtatott tankönyvről elmondható, hogy küllemükben és felépítésükben igazodnak a modernkori elvárásokhoz; a törzsanyagon kívül számos térkép, az ismertebb és fontosabb személyek életrajzának bemutatása, a diákok számára ismeretlennek tűnő fogalmak magyarázatai is megtalálhatók. Egy-egy adott témakörön belül bizonyos háttéreseeményeket a főszövegtől elkülönítve, az oldalak bal, illetve jobb oldalán kiemelten mutatnak be, magyaráznak el a szerzők. Đurić és Pavlović,¹⁰ illetve Mira Radojević¹¹ gimnáziumi tankönyveiben forrásközléseket, idézeteket is olvashatunk. A források és idézetek tartalmi és mennyiségi mutatói azonban jelentősen elmaradnak a magyarországi tankönyvekéitől. E szempontból a legteljesebb és a legnagyobb precízséget a Belgrádi Egyetem docense, Mira Radojević által megírt gimnáziumi összefoglaló adja, amely egyébként tördelésében is eltér a másik öt kötettől. Radojević munkája ugyanis kéthasábos tördeléssel, míg a többi egyhasábos technikával készült. Szakirodalmi összefoglalót az általános iskolai tankönyvek közül Đurić és Pavlović kötete, a gimnáziumiak esetében – igaz, kizárólag szerb nyelvűt – viszont csak a magyar nyelven megjelent tankönyv tartalmaz.¹²

A három általános iskolai tankönyv terjedelme nagyjából azonos. A legvaskosabb Predrag Simić és Ivana Petrović tankönyve¹³ a maga 239 oldalával. A Balkán-háborúkat¹⁴ hét (53-60), az első világháborút tíz (60-80), Szerbia első világháborús történetét húsz (80-100), a békeszerződéseket hat (100-106), a délszláv állam első periódusát pedig ugyancsak hat (122-128) oldal dolgozza fel. Ez a tankönyv egészéből 49 oldalt, vagyis annak 20,5 százalékát teszi ki.

A Đurić—Pavlović szerzőpáros általános iskolai tankönyve összesen 191 oldalas. A Balkán-háborúkat hat oldalon (46-52), az első világháborút tizenhárom (53-66), Szerbia első világháborús történetét ugyancsak tizenhárom (67-80), míg a békeszerződéseket öt (81-86), a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság 1918–1929-ig terjedő időszakát pedig hat (101-106) oldalon mutatja be. Mindez az általunk vizsgált periódus tekintetében 43 oldalt jelent, ami a teljes terjedelem 22,5 százaléka.

Dunja Svilar Dujković és Goran Dujković tankönyve¹⁵ összesen 193 oldal terjedelmű. Ebben a Balkán-háborúk fejezete kilenc (47-56), az első világháború tizenkilenc (56-75), Szerbia az első világháborúban tizenkettő (74-86), a békeszerződések négy (86-90), míg az új állam első periódusa szintén négy (106-110) oldalt tesz ki. Összesítve tehát a fentiek a vizsgált tankönyv egészéből 48 oldalt, vagyis 24,9 százalékát jelentik.

A terjedelmet tekintve jóval nagyobb eltéréseket tapasztalunk a gimnáziumi tankönyvekben. A legvaskosabb, ennél fogva a legátfogóbb kétségtelenül az idén (2014) megjelent, Mira Radojević nevével fémjelzett kötet, amely 386 oldal terjedelmű. Đurić és Pavlović gimnazistáknak írt tankönyve 256 oldalas, míg a magyar nyelvű tankönyv összesen 277 oldal. Ebből 46 oldal (a tankönyv egészének 16,6 százaléka) a magyar történelemmel foglalkozik. Vizsgált témakörünk, az első világháború, annak előzményei, illetve következményei és értékelése terjedelmi szempontból a három tankönyvben a következőképpen alakul:

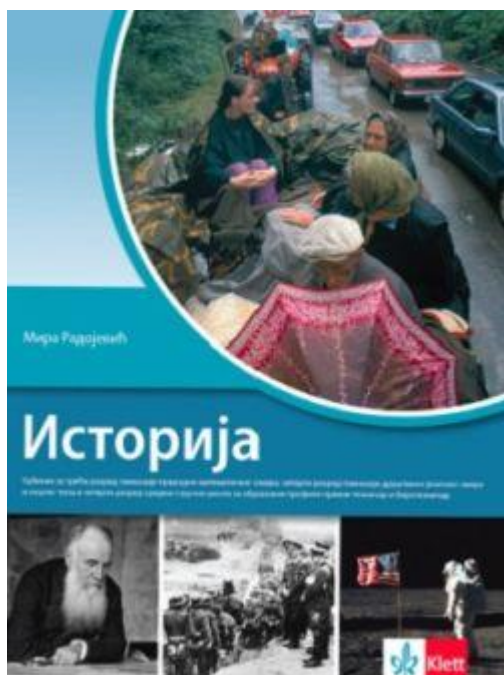
- a) Radojević az 1912–1913-ban lezajlott Balkán-háborúknak hat oldalt szentelt (80-86).¹⁶ Az első világháborút negyvennyolc oldalon mutatja be (86-134), ebből a háború nemzetközi eseményeit összesen húsz (86-106), míg a szerb történelmi részt huszonnyolc (106-134) oldalon taglalja. A békeszerződésekkel a szerző a két világháború közötti fejezetben foglalkozik, összesen kilenc oldalon (134-143), míg az új délszláv állam, az Szerb–Horvát–Szlovén Királyság létrejöttét és történetét 1929-ig

Dévavári Zoltán: Az első világháború a szerbiai történelemtankönyvekben

tizenhat oldal (174-190) dolgozza fel. Ez összesen hetvenkilenc oldal, vagyis a teljes terjedelem 20,5 százaléka.

- b) A Đurić—Pavlović szerzőpáros középiskolai kötete a Balkán-háborúkat nyolc oldalon taglalja (64-72).¹⁷ Az első világháború harmincöt oldalon szerepel (72-107), amiből tizenöt az egyetemes, (72-87), húsz pedig a szerb történelmi rész(87-107). A két világháború közötti periódust feldolgozó fejezet első témaköre a békeszerződések révén létrejött új államokat és az új határokat ismerteti hat oldalon (107-113). A Szerb–Horvát–Szlovén Királysággal kapcsolatos ismereteket a Jugoszláv Királyság (1918-1941) történetét taglaló ötödik fejezetben nyolc oldalon lehet olvasni (136-144). A fenti témaköröket ebben a tankönyvben összesítve ötvenhét (57) oldalon mutatják be, ami a teljes terjedelem 22,3 százaléka.
- c) A magyar nyelvű tankönyvben a Balkán-háborúkkal hat oldal (44-50),¹⁸ míg az első világháborúval összesen harminc oldal (55-85) foglalkozik. A háború egyetemes részéről tizenhat (55-71), a szerb eseményekről tizenegy oldal (71-85) lehet olvasni. A békeszerződésről, illetve az annak következtében létrejött új államokról egy oldal (85) található a könyvben. A Szerb–Horvát–Szlovén Királyságról, az új délszláv állam berendezkedéséről és politikájáról tizenegy oldal (105-116) szól. A magyar történelmi részben *Az Osztrák–Magyar Monarchia külpolitikája és Magyarország az első világháborúban* címszó három oldal terjedelmű (244-246): az őszirózsás forradalomról egy (246-247), a Tanácsköztársaságról három (248-250), a trianoni békéről pedig két (251-252) oldal szól. A magyar nyelvű tankönyv emellett két oldalon keresztül bemutatja a kisebbségi sorba került délvidéki magyarság két világháború közötti történetét (256-258) is. A felsorolt témák összesítve ötvenkilenc (59) oldalt, vagyis a teljes terjedelem 21,3 százalékát teszik ki.

A Balkán-háborúk

A közvetlenül az első világháborút megelőző Balkán-háborúkkal kapcsolatban úgy az általános, mint a középiskolai tankönyvek feldolgozzák az esemény- és diplomáciatörténetet, illetve rekonstruálják a Balkán-szövetség létrehozását. Az áttekintések mellett a szerzők alapvetően arra az álláspontra helyezkednek, hogy a háború az itt élő népek nemzeti felszabadítása és a Balkán államainak terjeszkedési ambíciói miatt tört ki.

Mira Radojević a Balkán-szövetség létrehozásával kapcsolatos nagyhatalmi reakciók kapcsán azt hangsúlyozza, hogy az antant eredendően tartózkodóan fogadta annak megkötését, mivel alapvetően a háború lokális jellegében volt érdekelt. Ettől függetlenül igyekezett megakadályozni Ausztria–Magyarország és Németország balkáni befolyásának az erősödését is.¹⁹

Az eseménytörténet rekonstrukcióját követően mindegyik tankönyv kiemelkedő szerepet szán az első balkáni összetűzést lezáró londoni békeszerződésben játszott osztrák–magyar szerepnek. Ezzel kapcsolatban Radojević úgy fogalmaz, hogy „Ausztria–

Dévavári Zoltán: Az első világháború a szerbiai történelemtankönyvekben

Magyarország a szerb háborús sikerek érdemi csökkentésére tett kísérletet, s 1912. november 28-án ezért támogatta a független albán állam létrehozását.²⁰ Hasonlóan fogalmaz a Đurić–Pavlović szerzőpáros, ők arra is utalnak, hogy a Monarchia Szerbiával kapcsolatos nyílt ellenérzései már az annexió válságban (1908–1909), illetve az ún. vámháborúban (1906–1911) megmutatkoztak.²¹

A tankönyvek ezt követően a második Balkán-háború eseménytörténetét ismertetik. A háborúk értékelése kapcsán a tankönyvek első helyen a Balkán népeinek a török impérium alóli felszabadítását hangsúlyozzák. Ugyanakkor nyomatékosítják azt is, hogy az oszmán hatalom összeomlása egyben a feudális rendszer felbomlását is eredményezte.

Mira Radojević részletesen bemutatja a szerb állam területi és népesedési növekedését,²² s külön rámutat a megnövekedett Szerbia etnikai struktúrájában bekövetkezett változásokra, arra, hogy míg a háború(k) előtti Szerbia lakosságának 98,6 százaléka volt szerb nemzetiségű, addig a békeszerződések utáni, területileg megnövekedett államban a más nyelvű és vallású etnikumok aránya immáron a 47 százalékot is elérte.²³ A szerző értékelését végül azzal zárja, hogy a szerb állam sikerei után a hivatalos osztrák–magyar körökben az az álláspont kerekedett felül, hogy Szerbiát katonailag le kell győzni, s megszüntetni annak független állami létét: „*Ausztria–Magyarországot a Szerbia ellen indítandó háborútól egyedül Németország tartózkodása tartotta vissza*” – értékkel ezzel kapcsolatban a szerző.²⁴

Mindhárom általános iskolai tankönyv kiemelten foglalkozik Ausztria–Magyarország Balkán-politikájával, rámutatva arra, hogy a kettős monarchia volt az a nagyhatalmi tényező, amely gyakorlatilag megakadályozta a szerb államnak a tengerig történő terjeszkedését. A második Balkán-háború okai kapcsán a Dujković szerzőpáros a következőket írja: „*A fejlemények ilyen alakulása a legkevésbé Ausztria–Magyarországnak felelt meg. A szerb hadsereg a Monarchia nyomása miatt kénytelen volt visszavonulni az Adria-tenger partjáról, Montenegró pedig a Szkadari-tó térségéből, az albánok pedig Valonában kikiáltották a független albán államot. Ezzel párhuzamosan az osztrák–magyar diplomácia a szerb–bolgár szövetség szétverésén kezdett el ügyködni, Bulgáriának ígérve Macedóniát.*”²⁵

Ennél a tanegységénél az általános iskolai tankönyvek közül a Đurić–Pavlović és a Dujković szerzőpáros közölt a korabeli szerb hadseregről fényképeket. A Simić–Petrović-féle tankönyvben a francia *Le Petit Journal* két korabeli számának címlapja is megtekinthető. Az első a románok hadba lépését, míg a második a bolgárok által a civil lakosság ellen elkövetett gaztetteket ábrázolja.²⁶ A Đurić–Pavlović-féle tankönyv a területi változásokat két térkép-illusztrációval mutatja be. Az egyik a háború előtti, a másikon a háborút követő határok láthatóak.²⁷ A Simić–Petrović-féle tankönyv ezt ugyanazon térkép segítségével, a különböző színkombinációk felhasználásával oldotta meg,²⁸ míg a Dujković szerzőpáros egy egész oldalas térképen a háború utáni területekkel ábrázolja a Balkán államait, amelyen a jelentősebb hadieseményeket is feltüntetik.²⁹ Az illusztrációk és a térképek vonatkozásában, lényegi eltérés nélkül, ugyanezt a koncepciót követik a gimnáziumi tankönyvek is.

A világháború kitörésének okai és a szarajevói merénylet

A Simić és Petrović-féle tankönyv nem mélyed el a háború közvetlen előzményeiben, megelégszik azzal, hogy tényszerűen felsorolja a szövetségi rendszereket, majd azzal a sommás összegzéssel indít, hogy „*Ausztria–Magyarország a XX. század eleje óta készült a Szerbiával való leszámolásra. 1914 közepére Németország is készen állt a harcra.*”³⁰

Ezzel ellentétben a Đurić–Pavlović szerzőpáros általános iskolai tankönyve – hasonlóan az általuk megírt gimnáziumi tankönyvhöz – nagy teret szentel a háború

Dévavári Zoltán: Az első világháború a szerbiai történelemtankönyvekben

kitörésének, és a történelemtudomány által elfogadott okokat is összegzi.³¹ Ugyancsak átfogó és objektív ismertetést ad az előzményekről a Dujković szerzőpáros általános iskolai tankönyve is.³²

A háború előzményeit és a kitörésével kapcsolatos ok-okozati összefoglalót a három gimnáziumi tankönyv közül a Đurić–Pavlović szerzőpáros járta körül a legrészletesebben. Értékelésük szerint az 1871-ben létrejött Német Birodalom fáziskéséssel kapcsolódott be a gyarmatokért való küzdelembe, ugyanakkor egyre erősebb gazdaságát és katonai erejét Nagy-Britannia és Franciaország saját befolyásának veszélyeztetéseként élte meg.³³ E témát követően a szerzőpáros a szerb–osztrák–magyar viszony kiéleződésének eseménytörténetét veszi nagyító alá, s azt egészen az 1903-as államcsínyig³⁴ visszavezetik. Az értékelés szerint Szerbia, bár formálisan egyik nagy szövetségi rendszerhez sem tartozott, a rá nehezedő osztrák–magyar nyomás enyhítése okán egyre jobban közeledett elsősorban Oroszország, kisebb mértékben Franciaország és Nagy-Britannia felé. Ennek a szerb diplomáciai fordulatnak lett az egyenes következménye az 1906 és 1911 között zajlott vámháború. A szerzők ezt követően kiemelten (bold betűtípussal) azt hangsúlyozzák, hogy az 1908-as annexió válság, illetve a Balkán-háborúk alatt Ausztria–Magyarország többször is nyílt háborúval fenyegette meg az országot.³⁵

Más aspektusból bár, de hasonló véleményt fogalmaz meg Mira Radojević is. Ő úgy vélekedik, hogy míg a századfordulón az antant államok (Nagy-Britannia és Franciaország) gyarmati befolyásuk megőrzésére törekedtek, addig a központi hatalmak a világ újrafelosztásáért szálltak síkra, s ebben a vezető szerepet Németország játszotta a Berlin–Bagdad vasútvonal kiépítésével. *„Mindez a kisebb államok elfoglalásával, illetve azok német ellenőrzés alá vonásával járt, azzal a céllal, hogy [Németország] elérje az olajban gazdag Közel-Keletet. Mivel ezek a célok háború nélkül nem voltak elérhetőek, ezért [Németország] megfelelő alkalmat keresett arra. Legsúlyosabb szövetségese, Ausztria–Magyarország számára a legnagyobb gondot viszont a Balkán államai jelentették, különösen a Balkán-háborúkban sikereket elérő Szerbia, amely egyre nagyobb befolyásra tett szert a kettős monarchia szláv nemzeteinél. Ausztria–Magyarország presztízse már amúgy is jelentős mértékben veszélyeztetve volt a sikertelen vámháború miatt, amit csak tovább növelt az a tény, hogy nem tudta meggátolni Szerbia területi növekedését. A Monarchia tehát türelmetlenül várta a leszámolás pillanatát, olyan okban bízva, amely az ő oldalára állítja majd az igazságot.”*³⁶

A magyar nyelvű tankönyv a nemzetközi viszonyok kiéleződése kapcsán pedig sommásan úgy fogalmaz, hogy *„a német imperializmus az antant létrehozását hatalmának gyengüléseként és »a haza körülzárásaként« fogta fel.”*³⁷

A fentiekből látható, hogy a hivatalos szerb oktatáspolitikai történelemszemlélet, bár nem kerüli meg az európai nagyhatalmak közötti rivalizálás kérdéskörét, és az adott terjedelmi keretek mentén aránylag széles és tág kontextusban vizsgálja a háború előzményeinek ok-okozatát is, ettől függetlenül a háború kitörésének felelősét alapvetően a központi hatalmakban – a Német Birodalomban és Ausztria–Magyarországban – látja.

A sarajevói merénylet kapcsán a szerzők röviden ismertetik a történetet, és név szerint említik Gavriło Principet. Mira Radojević gimnáziumi tankönyvében tömören ismerteti az olvasóval Ferenc Ferdinánd, valamint Princip életrajzát; utóbbival kapcsolatban arra is rámutat, hogy utókor megítélése kettős: míg egyesek terroristának, mások a nemzeti ellenállás hősiének tartják.³⁸

Az általános iskolai tankönyvek a trónörökös meggyilkolásának ismertetése után gyakorlatilag azonnal rátérnek a háború kronológiájára, s a merénylet kapcsán itt nem is bocsátkoznak lényegesebb értékelésbe. Ezzel szemben a középiskolai tankönyvekben arról

Dévavári Zoltán: Az első világháború a szerbiai történelemtankönyvekben

is lehet olvasni, hogy a gyilkosság, illetve a háború kitörése közötti egy hónap során a Monarchia területén a szerbeket atrocitások érték. A tankönyvek egybehangzóan kiemelik, hogy bár a szerb kormány közvetlen felelősségét a merényletben nem lehet(ett) kimutatni, ettől függetlenül Ausztria–Magyarország vezető politikai körei végül arra az álláspontra helyezkedtek, hogy a többszörösen gyengébb Szerbiát katonailag le kell győzni, s meg kell aláznai (!). A Đurić–Pavlović szerzőpáros ugyanakkor arra is rámutat, hogy a Monarchia egyes befolyásos körei elleneztek a háborút, sőt „*egy pillanatban úgy tűnt, hogy Bécsben a mérsékelt irányzat kerekedik felül, de ekkor Berlinből világos üzenet érkezett, hogy a háború kiszélesedése esetén Németország támogatni fogja Ausztria–Magyarországot.*”³⁹

A Monarchia 1914. július 23-án megküldött ultimátumával kapcsolatban a gimnáziumi tankönyvek felsorolják annak lényeges pontjait, és hangsúlyozzák, hogy arra a szerb kormány békülékeny választ adott. Az ország szuverenitására hivatkozva ugyanakkor elutasította, hogy a merénylettel kapcsolatos nyomozást az ország területén a Monarchia hatóságai végezzék. (Itt jegyezzük meg, hogy az 1945-1990 közötti időszakban megjelent tankönyvekben ez a hivatkozás ugyancsak erőteljesen jelen volt.) A szerzők értékelése szerint ez az álláspont, vagyis a szerb kormány elutasító magatartása lett végül a háborút kirobbantó casus belli.

Az általános iskolai tankönyvek fénykép-illusztrációja ebben a témában aránylag szegényes. A szarajevói merénylettel kapcsolatban csak a Simić–Petrović-kötet közli azt a közismert fényképet, amely közvetlenül a lövések eldördülésének pillanatát mutatja be.⁴⁰ E téren jóval több vizuális információt és átélési lehetőséget nyújtanak a gimnáziumi tankönyvek, amelyek Princip portréja mellett korabeli képeket közölnek a hadba induló német és brit katonákról, illetve a háború kitörését éltető tömegfelvonulásokról.

Mind a hat tankönyvben aránylag nagy helyet foglalnak el azok a színes technikával készült térképek, amelyek a szemben álló európai államokat, illetve a hadszíntereket mutatják be. Ezek jól áttekinthetőek, ugyanakkor Ausztria–Magyarország tekintetében mindegyik tankönyv elhagyja a két tagállam (a Habsburg-tartományok és a Magyar Királyság) közötti belső határ megjelölését, vagyis a történelmi Magyar Királyság egyik térképen sem jelenik meg.

Az európai háború és az oroszországi események kronológiája

Az európai hadszínterek kronológiáját, eseménytörténetét periodikus sorrendben tárgyalják a tankönyvek. A szerzők rámutatnak a szövetségi rendszerek aktivizálódására, érthetően bemutatják a nyugati és a keleti front közismert eseményeit, illetve – a gimnáziumi tankönyvek esetében – azokat a kulisszák mögött zajló háttértárgyalásokat, amelyek a háború kitörésekor még semleges országok – Olaszország, Bulgária, Románia – háborúba történő bekapcsolását célozták. Objektív képet festenek azokról a licitációkról és megfontolásokról – területi ígéretekről – is, amelyeket a szemben álló felek a semleges országok megnyerése céljából alkalmaztak.

Mind a hat tankönyv külön fejezetben ismerteti a háborús háttérország(ok) mindennapi életét. Ezekben a szerzők bemutatják azokat a társadalmi és szociális feszültségeket, amelyek a harcok elhúzódásával úgy az antant-, mind a központi hatalmak területén egyre inkább felerősödtek. Az olvasó így pontos képet kap a háborús hadigazdálkodásra történő átállásról, a rekvirálásokról és a cenzúráról is.

Ugyancsak külön tanegységet képez a cári Oroszország bukása, illetve az 1917-es februári és októberi forradalom. Az előzmények tekintetében a tanulók részletes áttekintést kapnak Oroszország háborús veszteségeiről, az ipari és mezőgazdasági termelés egyre súlyosabb válságáról, illetve arról, hogy az egyre erősebb gazdasági és társadalmi feszültségek 1917 elején előbb sztrájkokba, végül pedig februárban fegyveres felkelésbe torkollottak. A tankönyvek az ideiglenes orosz kormány sikertelen gazdaságpolitikáját is feldolgozzák, majd lényegre törő, objektív, érzelmek nélküli összefoglalások olvashatóak az októberi forradalomról, illetve a kommunista hatalomátvételtől, az új rendszer bel- és külpolitikájáról.

Lenin életrajza mindegyik tankönyvben szerepel. A gimnáziumi tankönyvek azt is nyomtatékosítják, hogy Oroszországba történő

visszatérését a németek katonai biztosítása mellett szervezték meg. A Simić–Petrović-féle feldolgozás, eltérően a többi munkától, az életrajzi összefoglalót a következő mondattal zárja: „A Lenin elleni sikertelen merénylet után, a Szovjetunióban a politikai ellenzék üldözésével kezdetét vette a vörösteror.”⁴¹

A gimnáziumi tankönyvek elkerülik ugyan Lenin szerepének értékelését, arra viszont rámutatnak, hogy Marx és Engels mellett a marxista és kommunista tanok egyik legjelentősebb ideológusaként tartják számon. Álláspontjuk szerint az orosz forradalom a XX. század egyik legjelentősebb politikai történése volt, amely a hatalom totális megragadásával végül a proletárdiktatúrába torkollott. A Đurić–Pavlović szerzőpáros a cári család meggyilkolása kapcsán például arról ír, hogy „(...) a régi Oroszország szimbólumát a bolsevikok brutális módon likvidálták.”⁴²

Míg a szerb tankönyvek ennél a fejezetnél nem említik a polgárháború időszakát (majd csak később, külön fejezetben), addig a magyar gimnáziumi tankönyv röviden ismerteti a történeteket, amit azzal a megállapítással zár, hogy „(...) mindenfelé sírok és hullák, több mint tízmillió holttest – ez tanúskodott egy kegyetlen kor hihetetlen szenvedéseiről. A legyőzöttek, több mint kétfélmillió ember, tömegesen szöktek külföldre, mentették életüket, hogy soha többé ne lássák az »Orosz anyácskát«, hazájukat.”⁴³

A Simić és Petrović-féle kötet, az általunk vizsgált többi tankönyvtől eltérően, az orosz forradalmi események ismertetését követően az 1918–1919-es németországi történésekkel foglalkozik. A vizsgált hat tankönyv közül egyedül ez ad külön címszó alatt igen érdekes – magyar történészi szempontból azonban túlságosan leegyszerűsítettnek tekinthető – sommás összefoglalót a Magyarországi Tanácsköztársaságról. A szerzők annak bukását egyrészt abban látatják, hogy az oroszországi polgárháború miatt elmaradt a szovjetek segítsége, másrészt pedig abban, hogy „Magyarországon a »vörös terror« elhatalmasodásával csökkent a forradalom támogatottsága. Az ország nyugati felén a magyar konzervatív erők katonai szerveződésbe kezdtek, s ezzel párhuzamosan, 1919 augusztusában, a román hadsereg elfoglalta Budapestet, ami egyben a forradalom leverését is jelentette.”⁴⁴

A tankönyvek fénykép-illusztrációja változatos. Feltűnő azonban, hogy az általános iskolai tankönyvek elsősorban a diplomáciai tárgyalásokról (amelyekről viszont a

törzsszövegben nem sok szót ejtenek), illetve a hadipari termelésről közölnek fotókat, megtűzdelve ezt egy-két korabeli háborús plakáttal, s alapjaiban kerülnek a fronton készített képek és az erőszak bemutatását, publikálását. Ezzel szemben a gimnáziumi tankönyvek fénykép-portfóliójában a lövészárkokat, az egyszerű katonák szenvedéseit és a háborús borzalmakat bemutató képek dominálnak.

Szerbia és a Nagy Háború

A szerb történelmi rész a Monarchia 1914. július 23-i ultimátumának az elemzésével és bemutatásával kezdődik. Az általános iskolai tankönyvek közül a Simić–Petrović szerzőpáros arra is rámutat, hogy a sarajevói merénylet előtt Princip két társával együtt Belgrádban tartózkodott, ahol a szerb hadsereg ezredese, Vojislav Tankosijević látta el őket fegyverekkel⁴⁵. A Dujković szerzőpáros ezekben a részletkérdésekben már nem mélyed el, sommásan azzal indít, hogy Ausztria–Magyarország a merényletet a Szerbiának megküldendő ultimátumra használta fel, s végül annak ellenére üzent háborút, hogy a szerb kormány egy pontot leszámítva – a Monarchia nyomozószervei szerbiai működésének engedélyezését – békülékeny választ adott.⁴⁶

A Đurić–Pavlović szerzőpáros általános iskolai, illetve gimnáziumi tankönyve is azzal kezdi a téma tárgyalását, hogy a XX. század elejére a nagyhatalmak közül Ausztria–Magyarország számított a leggyengébb láncszemnek, amely kimaradt a gyarmatokért folyó küzdelemből, így egyetlen terjeszkedési területe a Balkán maradt.⁴⁷

Mira Radojević ebben a részben először Nikola Pašić miniszterelnöknek, illetve a szerb kormánynak az ultimátummal kapcsolatos dilemmáit és konzultációit mutatja be. Az olvasó itt azt is megtudhatja, hogy a diplomáciai feszültségek kiéleződésekor, a végleges döntés meghozatala előtt szerb szempontból a döntő momentumnak az számított, hogy július 27-én az orosz cár arról biztosította a szerb politikai elitet, hogy országa nem marad majd közömbös Szerbia sorsa iránt.⁴⁸ A magyar nyelvű tankönyv ezzel ellentétben gyakorlatilag azonnal a háborús összetűzések leírására fókuszál: összefoglalja a ceri ütközetet, a kolubarai csatát, illetve Belgrád elestét.

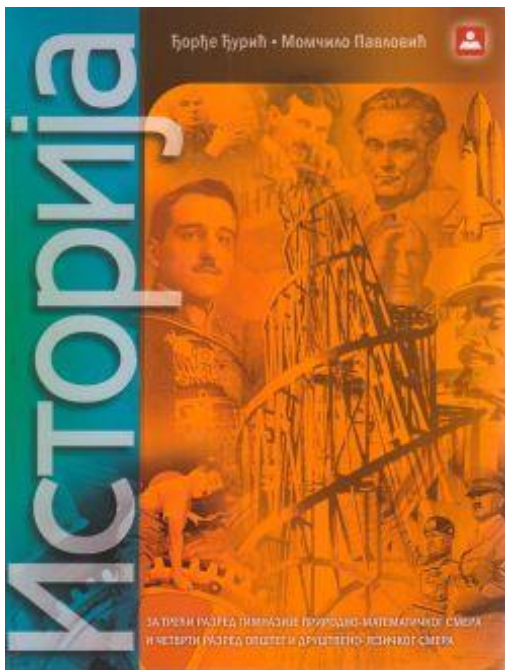
A gimnáziumi tankönyvek az első ütközetek bemutatása mellett külön szócikkben mutatják be a szerb hadsereg legfontosabb tisztjeit – Stepa Stepanovićot, illetve Živojin Mišićet. Az 1914-es harci cselekmények részletes leírása mellett szinte mindegyik tankönyv külön megemlíti, hogy az osztrák–magyar csapatok az ún. Mácsva elfoglalását követően mintegy négyezer öreget, nőt, gyereket és hadifoglyot gyilkoltak meg.⁴⁹ Az itteni vérengzéseket a szerb nyelvű tankönyvek első háborús bűncselekménynek minősítik. Más aspektusból bár, de itt azért érdemes kiemelni azt is, hogy a hat tankönyvből négy – mindhárom gimnáziumi, illetve a Đurić–Pavlović általános iskolai tankönyv is különálló, igen pozitív hangnemű szócikket szentel a Szerbiát 1915-ben elfoglaló – a náci érához való hozzáállása miatt egyébként a mai napig felemás megítélés alá eső – August von Mackensen tábornoknak, hangsúlyozva azt, hogy ő adott parancsot arra, hogy Belgrád szerb védőit katonai tiszteletadással, közös sírban helyezték örök nyugalomra. A tankönyvek Mackensen szavait is idézik, amelyben a német tábornok a szerb katonák hősiességét, és ezért irántuk érzett tiszteletét hangsúlyozza.⁵⁰ Mackensen mondatai említésének tehát kettős értelmezése lehetséges; kitetszik belőlük a szerb történetíróknak a német ellenfél iránt érzett tisztelete, ugyanakkor a szerb hősiesség e módon történő alátámasztását is szolgálja.

A háború szerbiai eseményeinek leírása mellett a tankönyvek a szerb hadsereg védekezését hősiességként értékelik, s nagy hangsúlyt fektetnek a szerb áldozatok számszerű összegzésére. A Dujković szerzőpáros a háború kezdetével kapcsolatban

Dévavári Zoltán: Az első világháború a szerbiai történelemtankönyvekben

például arra mutat rá, hogy a Monarchia háromszoros túlerővel támadt Szerbiára, amelynek hadserege még nem heverte ki a Balkán-háborúk veszteségeit. Ennek ellenére a szerb fegyverek fényes sikereket arattak, mivel a szerb tisztek jobb taktikát alkalmaztak, de a harci tapasztalat és a morál tekintetében is az ellenség felett álltak.⁵¹ Mira Radojević a háború első évével kapcsolatban arról is ír, hogy az addigi harcokban a szerb hadsereg 153 373 közkatonát, 8074 altisztet, illetve 2110 tisztet veszített.⁵²

A szerzők külön foglalkoznak az időközben a háborús hátországban kitört tífuszjárvánnyal is. Radojević 400 ezer fertőzöttről ír, akik közül több mint 100 ezer civil, 35 ezer katona és 30 ezer hadifogoly halt meg.⁵³ A Đurić–Pavlović szerzőpáros a fertőzöttek számát szintén négyszázezerre, míg az elhunytak számát ennek egyharmadára teszi.⁵⁴ Mindkét tankönyv nyomatékosan hangsúlyozza azt, hogy a tífuszjárvány következtében a szerb orvosi állomány is jelentős veszteségeket szenvedett, ennek mértékét viszont eltérően határozzák meg. Az utóbbi az elhalálozott orvosok számát a szerb medikusok egészének egyharmadára teszi,⁵⁵ míg az előbbi ötven százalékos veszteségről ír.⁵⁶ A magyar nyelvű tankönyv a tífusz áldozatainak számát százezer felett állapítja meg, míg az elhalálozott orvosok vonatkozásában 25 százalékos veszteségről számol be.⁵⁷ A tífuszjárványról az általános iskolai tankönyvek csak utalásszerűen írnak, az áldozatok kapcsán százezres nagyságrendet állapítanak meg.

Az áldozatvállalás, az albán gerillák visszavonulókat érő támadásai és a szerb hadsereg hősiessége áll az 1915-ös szerb katonai összeomlást követő albániai visszavonulást feldolgozó fejezet fókuszában is. Az ún. *albán golgota, amely kivétel nélkül mind a hat tankönyvben kiemelten szerepel*, szerb áldozatainak a számát Mira Radojević 150 ezer halottra és 77 ezer eltűntre teszi,⁵⁸ a Đurić–Pavlović szerzőpáros viszont azt tartja fontosnak kiemelni, hogy a veszteségek és a központi hatalmak várakozásai ellenére Szerbia mégsem kapitulált: *„Ennek hatalmas ára volt. A háború kitörésétől 1916-ig Szerbia 400 ezer katonát és nagyszámú civilt veszített.”*⁵⁹

Külön fejezet szól a megszállás alatt lévő Szerbiáról. A szerzők részletesen bemutatják az osztrák–magyar, illetve bolgár megszállási övezetet, a gimnáziumi tankönyvek ezt térképekkel is illusztrálják. Mira Radojević az osztrák megszállási övezettel kapcsolatban arról értekezik, hogy a magyar politikai elit a közös határra való hivatkozással magának követelte a megszállt ország közigazgatását. Bár ezt végül Bécs elutasította, a szerző nyomatékosítja, hogy ettől függetlenül mind a magyar, mind az osztrák fél egyetértett abban, hogy Szerbiát mint államot meg kell semmisíteni.⁶⁰ Radojević a megszállást követő internálások vonatkozásában külön kiemeli a Magyarország területén felállított gyűjtőtáborokat: Kecskemétet, Vácot és Aradot.⁶¹ A Đurić–Pavlović-kötet nem sorolja fel név szerint a táborokat, ugyanakkor 15 ezer főre teszi az ott fogva tartottak számát.⁶²

A magyar nyelvű tankönyv az ország megszállásával kapcsolatos általános felvezetőjében a következőket írja: *„Az Osztrák–Magyar Monarchia arra az elvre alapozta megszállási politikáját, hogy Szerbiát szét kell dűlni. Ezért törekedett arra, hogy kegyetlen módszerekkel megtörje a nép politikai öntudatát, és hogy nemzeti, illetve vallási téren zavart*

Dévavári Zoltán: Az első világháború a szerbiai történelemtankönyvekben

és széthúzást keltsen. Igényelte a szigorú politikai rendszert, hogy a szerb nemzeti eszmét felszámolja.”⁶³ Hasonló hangnemben íródott a folytatás is. Míg a szerb nyelvű tankönyvekben ennél a fejezetnél visszafogott a képillusztráció, a magyar tankönyv esetében ez nem mondható el. Az egyik képen például egy felgyújtott mácsvai falu, a másikon a lerombolt Szabács üszkös romjai láthatók. A legsokkolóbb minden bizonnyal az a felvétel, amelyen akasztást hajtanak végre az osztrák–magyar katonák.⁶⁴ (Ez utóbbival kapcsolatban jegyeznénk meg, hogy nem feltétlenül tartjuk szerencsésnek ilyen illusztráció közlését egy tankönyvben.)

A tankönyvek részletesen foglalkoznak a bolgár megszállási zónával is, hangsúlyozva, hogy az ottani helyzet jóval súlyosabb volt, mint a nyugati, vagyis a Monarchia által ellenőrzött övezetben. Mira Radojević a vranjei körzettel kapcsolatban például azt írja, hogy 1915-ben a bolgár hatóságok ott mintegy háromezer embert gyilkoltak meg.⁶⁵

Az ezzel összefüggésben lévő 1917-es toplicei-felkelés az általános iskolai tankönyvekben kiemelt figyelmet kap. A Đurić–Pavlović tankönyv ezzel kapcsolatban arról ír, hogy a Kosta Vojinović és Kosta Milovanović Pećenac által indított felkeléshez mintegy tízezren csatlakoztak, amit a központi hatalmak harmincezerre tehető serege vert végül le. A megtorlásnak számos áldozata volt, „[...]egész falvakat kínoztak meg állati kegyetlenséggel, amelynek mintegy húszezer szerb civil áldozata volt.”⁶⁶ A Simić–Petrović-féle tankönyv ezzel kapcsolatos fejezetében a felkelők számát harmincezerre tette, a megtorlással kapcsolatban viszont árnyaltabban fogalmaz, mivel itt a „súlyos bűnöket követtekel” terminus szerepel, s nem tér ki az áldozatok számára sem.⁶⁷ A Dujković szerzőpáros a toplicei-felkeléssel kapcsolatban viszont ellentmondásba keveredik, mivel azt a déli (Szaloniki) fronton elért szerb sikerekkel kapcsolja össze, ami egy évvel későbbi esemény. A felkelés leverése kapcsán a szerzők itt úgy fogalmazzak, hogy „az ellenség a civil lakosság ellen erős megtorlást alkalmazott.”⁶⁸

A háború végével, a központi hatalmak vereségével kapcsolatos események a tankönyvekben alapvetően a közismert esemény- és diplomáciatörténet feldolgozására összpontosítanak, így ezek részletes ismertetésétől eltekintünk. Itt és most csupán a magyar nyelvű tankönyvnek a háborúval kapcsolatos záró bekezdését idézzük: „Így ért véget a szerb nép addigi történelmének legviharosabb korszaka, legnagyobb szenvedése. Szerbia hat évig háborúzott. A háborúba »Isten kegyelméből« lépett, hogy szabadságát és méltóságát megvédje. Leggyakrabban egyedül harcolt. A háborúból kimerülve, gazdaságilag tönkretéve került ki, sok emberáldozattal. 1 300 000-en veszítették életüket. A 17 és 60 év közötti férfiak több mint 55 százaléka elesett.”⁶⁹ A veszteségekkel kapcsolatban nagyjából azonos adatokat ad meg a Đurić–Pavlović páros is,⁷⁰ míg Mira Radojević ettől eltekint.

Az általános iskolai tankönyvek illusztrációja két tankönyv esetében hasonló koncepciót követ, abból a szempontból mindenképpen, hogy a harcokban fontos szerepet játszó személyek portréit közlik. A Simić–Petrović szerzőpáros például párhuzamosan közli a szerb, illetve a Monarchia és a német tábornokok portréit. Az egyik színes képen osztrák–magyar, a másikon pedig egy francia közkatonája szerepel. A tankönyv egyik képén a szerb tüzérség, egy másikon pedig Péter király látható. Nagyjából ezt a koncepciót követi a Đurić–Pavlović-féle tankönyv is, azzal a különbséggel, hogy „A bolgár katonák rémtettei” képaláírással egy akasztáson készült felvételt itt is találunk.⁷¹ A Dujković szerzőpáros fénykép-illusztrációja igen visszafogott. Közlik az Ausztria–Magyarország hadüzenetét tartalmazó táviratot, látható a szerb hadsereg főparancsnoka, Živojin Mišić vajda portréja, illetve egy szerb tüzérségi egység a Szaloniki fronton. Ebben a tankönyvben egy teljes oldalt tesz ki a szerbiai hadműveletek térképes ábrázolása.

Dévavári Zoltán: Az első világháború a szerbiai történelemtankönyvekben

Jóval több fénykép szerepel a Đurić–Pavlović szerzőpáros középiskolás, illetve a magyar nyelvű gimnáziumi tankönyvben. Ezekon a fényképeken a fontosabb személyiségek portréi mellett többnyire a szerb hadsereg katonái láthatók a frontszolgálat, illetve a harcterekre vonulás közben. Mint arra a fentiekben már utaltunk, itt a háború kegyetlensége, borzalma is érzékelhető. E tankönyvcsoport közül a legvisszafogottabb Mira Radojević, tankönyvében elsősorban a fontosabb személyek portréi szerepelnek, amelyeket Korfu szigetének mai látképe, illetve a visszavonuló szerb hadseregről és a menekülő civil lakosságról készült fényképek egészítenek ki. Mindhárom tankönyvben átfogó térkép található a szerbiai harci cselekmények helyszíneiről, illetve folyamatáról. Radojević például a ceri és a kolubarai ütközet katonai térképét is publikálja.⁷² Ugyancsak közös jellemzője a gimnáziumi tankönyveknek a déli (Szaloniki) front áttörését követő hadműveletek térképi ábrázolása.

A békeszerződések, a jugoszláv állam születése és a magyar kisebbség

A Párizs környéki békeszerződésekkel kapcsolatban a Đurić–Pavlović szerzőpáros mindkét tankönyve jóformán csak a legszükségesebb és közismert tényeket sorolja fel. A trianoni békediktátumról megállapítja, hogy Magyarország a háború előtti területének 29 százalékát tarthatta meg. A vesztes háború következtében elveszítette Erdélyt, a Felvidéket, Kárpátalját, a Délvidéket, Szlavóniát és Horvátországot.⁷³

A Dujković szerzőpáros táblázatban foglalja össze a két nagy katonai szövetség veszteségeit (antant: 9,4 millió, ebből Szerbia: 1,2 millió, központi hatalmak: 7 millió, ebből Ausztria–Magyarország 1,5 millió). Ezt követően részletesen bemutatja a német békeszerződést. A trianoni békével kapcsolatban a tankönyv úgy fogalmaz, hogy *„Magyarország a békeszerződéssel elvesztette területének mintegy kétharmadát, haderejét pedig 35 ezer főben kellett korlátoznia.”*⁷⁴ Az általános iskolai tankönyvek a békeszerződések értékelésével, következményeivel már nem foglalkoznak.

Jóval átfogóbb, a diplomáciai háttérmozgásokat és a nagyhatalmi küzdőtér legfontosabb állomásait is bemutató munka e téren Mira Radojević gimnáziumi tankönyve. A szerző többek között azt állapítja meg, hogy *„bár Woodrow Wilson már a békekonferencia előkészületei közben az igazságos békéért szállt síkra, ellenezve a győztesek túlzott jutalmazását és a vesztesek durva megbüntetését, a valóságban már 1919 januárjában éppen ennek az ellenkezője történt.”*⁷⁵

A szerző néhány oldallal később még továbbmegy, amikor a békekonferenciát úgy értékeli, hogy az mindent összevetve végül a győztesek és a vesztesek, a jutalmazottak és a büntetettek találkozásának helyszínévé vált, ami ugyan *„lehetővé tette a politikai döntések és megoldások megvalósulását, ugyanakkor jóval több, kisebb-nagyobb problémát is kreált.”*⁷⁶

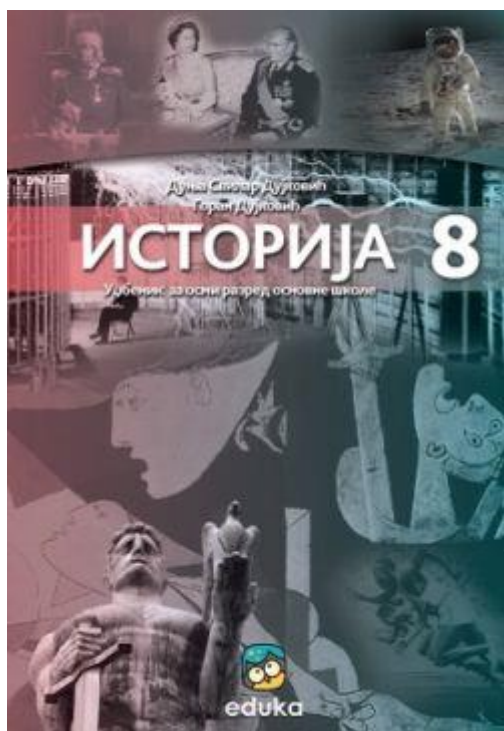
Ilyen aspektusból mutatja be a szerző részletesen Németország területi megcsonkítását és a német jóvátételt is. Magyarország vonatkozásában ugyanakkor ettől eltekint. A trianoni békével kapcsolatban azt írja, hogy Magyarország a békeszerződés értelmében elveszítette addigi területeinek 60 százalékát, amit a szomszédos államoknak – Romániának, az Szerb–Horvát–Szlovén Királyságnak és a Csehszlovák Köztársaságnak volt kénytelen átadni.⁷⁷ Ebből a nézőpontból közelíti meg a szerző a pár sorban taglalt magyar revíziós törekvéseket is.

A Đurić–Pavlović tankönyvben a szerzők részletesen ismertetik a Monarchia szétesésének folyamatát, s röviden szót ejtenek az őszirózsás forradalomról és a Tanácsköztársaságról is.⁷⁸ A magyar nyelvű tankönyv a békeszerződésekről nagy általánosságban csupán annyit mond, hogy a béketárgyalásokról a vesztes államokat

Dévavári Zoltán: Az első világháború a szerbiai történelemtankönyvekben

gyakorlatilag kizárták, a végső szerződéseket pedig külön-külön kötötték meg.⁷⁹ Ebben a könyvben a határmódosításokat nem mutatják be.

Mind az általános iskolai, mind a gimnáziumi tankönyvek az új délszláv állam létrehozásával kapcsolatban feldolgozzák Szerbia háborús céljait, külön foglalkoznak az ún. korfui deklarációval is. A gimnáziumi tankönyvekben a Bácskának, Bánátnak és Baranyának az új államhoz történő csatlakozását 1918. november 25-én Újvidéken kimondó nagygyűlés szintén kiemelt figyelmet kap. Ugyanakkor egyik tankönyvben sincs még csak utalásszerű jelzés sem arra, hogy ott és akkor kizárólag a szláv elem, vagyis az akkori terület lakosságának mindössze egyharmada dominált, a vesztesekhez tartozó magyarok és németek, vagyis a terület többségét alkotó két nagy népcsoport mindebből a gyakorlatban ki volt zárva.

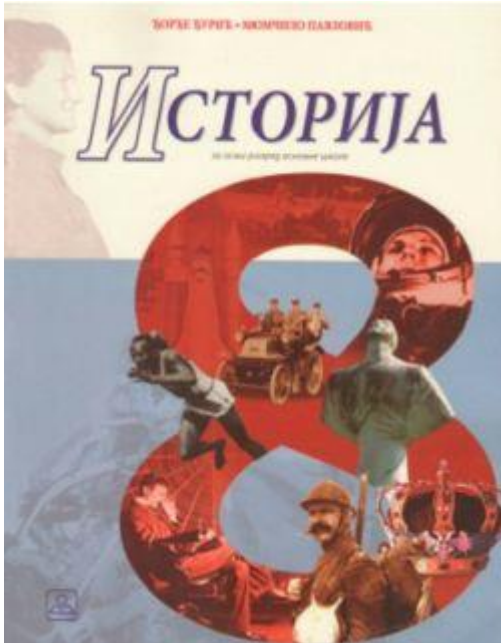
Míg az általános iskolai tankönyvek megelégednek az új állam létrehozásával kapcsolatos események felsorolásával, addig Mira Radojević gimnáziumi tankönyvében a délszláv állam megalakulásával kapcsolatos nagyhatalmi megfontolások tárgyalásánál arra mutat rá, hogy az 1917-es orosz forradalomig ennek a realitását az Egyesült Királyság és Franciaország másodlagos tervként kezelte, mivel nem voltak érdekeltek Ausztria–Magyarország feldarabolásában. Ennek oka pedig elsősorban az erős orosz balkáni befolyás volt. A forradalommal és a bolsevikok hatalomra jutásával azonban hosszú időre elhárult a Balkánon az orosz érdekérvényesítés lehetősége, így a nyugati nagyhatalmak szemszögéből szükségtelen volt a Monarchia további fenntartása. A Monarchia romjain létrehozott új, kisebb nemzetállamok lettek így a térség biztonságpolitikai oszlopai, amelyek alapvetően a két nyugati államhoz kötődtek. A döntő fordulatot ebben a kérdésben az Egyesült Államok

fellépése hozta meg, amely kinyilvánította a népek önrendelkezési jogát.⁸⁰

A tankönyvek képet adnak az Szerb–Horvát–Szlovén Királyság területi kiterjedéséről, népességének alakulásáról. Az új államba került magyarság számával kapcsolatban a Đurić–Pavlović kötetben azonban ellentmondás is található, mivel a főszövegben arról lehet olvasni, hogy az új állam fennhatósága alá 200 000 magyar került, míg a következő oldalon lévő táblázatban az 1921-es népszámlálás adatát közölve 467 658 magyar anyanyelvű egyénről tesznek említést.⁸¹ Tegyük hozzá, a szerzőpáros a magyar kisebbséggel kapcsolatos kétszázézeres számot az általános iskolai tankönyvben is tényként közli.⁸² A Dujković szerzőpáros nem ír konkrét adatot a magyar kisebbség számával kapcsolatban, viszont az Szerb–Horvát–Szlovén Királyság történeti ismertetését azzal a mondattal indítja, hogy a 12 milliós ország kétmillió lakosa (németek, magyarok, albánok, románok, szlovákok, ruszinok, lengyelek stb.) kisebbségnek számított.⁸³ Az új állam területi kiterjedésével kapcsolatban egy oldallal később pedig arról lehet olvasni, hogy a békeszerződések következtében Magyarország a Muravidéket, Horvátországot, Szlavóniát, a Szerémséget, Baranya egy részét, Bácskát és a Bánság nyugati felét adta át a Szerb–Horvát–Szlovén Királyságnak.⁸⁴

Dévavári Zoltán: Az első világháború a szerbiai történelemtankönyvekben

A Đurić–Pavlović szerzőpárosnál jóval nagyobb teret szentel az új állam nemzeti és vallási struktúrájának Mira Radojević gimnáziumi tankönyve. Igaz, a főszövegben nem említi meg külön a magyar kisebbséget, az általa írt tankönyv egy táblázatban mutatja be az új ország nemzeti kisebbségeit. Ő 472 079 magyarról számol be.⁸⁵ A magyar nyelvű tankönyv ebben a részben az új állam etnikai arányaival kapcsolatban nem közöl konkrét adatokat, mindössze egy aránylag nehezen áttekinthető, ezért a gyakorlatban nemigen használható térképet mutat be.⁸⁶

A Szerb–Horvát–Szlovén Királyság állam-, jog- és politikatörténeti feldolgozása alapvetően a megkerülhetetlen, mára már klasszikusnak számító Ferdo Čulinović⁸⁷ munkásságán alapul. Ettől függetlenül, az ország belpolitikai krízisével kapcsolatos téziseknél és értékelésnél kitapintható és érzékelhető a szerb történészársadalom legújabb kori dilemmája is. A jugoszláv történetírás ugyanis az 1990-ig terjedő időszakig az új állam létrehozását a délszláv nemzeti mozgalmak kiteljesedéseként és csúcspontjaként értelmezte, így az ország belső gondjait, az eltérő kultúrkörökből eredő feszültségeket a centralizáció és a decentralizáció prizmáján keresztül vizsgálta. Ezzel szemben az 1990-et, vagyis a második Jugoszlávia szétesését követő időszakban a szerb történetírás az ország belső gondjait, szétesését a szerb szupremácia érvényesítésének az elmaradásában, a szükségtelen kompromisszumokban látja. Tegyük hozzá, ez a dilemma napjainkban a horvát történetírásra is jellemző, amely az első délszláv állam létrehozását a horvát nemzeti kiteljesedés szempontjából sokszor egyenesen „történelmi balesetként”, a horvát nemzeti törekvésekkel szemben alkalmazott permanens szerb agresszió eredményeként értékeli.

Mint azt már a fentiekben is jeleztük, a magyar nyelvű tankönyv a szerb, illetve az egyetemes történeti rész mellett egy magyar történeti fejezetet is tartalmaz. A magyar történeti rész külön foglalkozik a világháború magyar aspektusaival, annak felépítése és vonalvezetése igazodik az ezzel a témával foglalkozó legújabb magyarországi történeti munkákhoz. Ugyancsak bemutatja és feldolgozza az őszirózsás forradalom, illetve a Tanácsköztársaság történetét is. A trianoni békével kapcsolatos közismert tények felsorolása mellett a békeszerződést maga a szerző – Pál Tibor – „békediktátumként” értékeli.⁸⁸

A magyar történelmi tankönyv részletesen foglalkozik a vajdasági (délvidéki) magyarság két világháború közötti történetével. Itt szeretnénk arra is rámutatni, hogy a szerb politikai közbeszéd a „Délvidék” kifejezést a mai napig problematikusnak tartja, ettől függetlenül a szerb állam által hivatalosan is elismert és jóváhagyott tankönyvben – igaz, zárójeles formában – ez a fogalom is megjelenik.

Ha eddig az előző fejezetek kapcsán kritikával fogadtuk a magyar kisebbség számával kapcsolatos adatok hiányát ebben a tankönyvben, ennél a pontnál korrigálnunk kell ezt az észrevételünket. Pál Tibor ugyanis ismerteti az 1910-es magyar népszámlálási adatokat, mely szerint a délszláv államhoz került területen 577 549 magyar élt. Ugyancsak bemutatja az első jugoszláv népszámlálás adatát is, amely szerint az új államban 467 658 fő volt a magyarok száma. A tankönyv a magyar kisebbséggel kapcsolatos délszláv állami politikával kapcsolatban úgy fogalmaz, hogy „a *belgrádi uralkodó körök kezdettől fogva nagyszerb*

*politikát folytattak, s csak nemzetközi nyomásra fogadták el a kisebbségek jogvédelméről szóló szerződéseket, amelyeket igyekeztek kijátszani. Emiatt megindult az itteni magyarok nemzeti ellenállása 1919 elején.*⁸⁹

A magyar kisebbség két világháború közötti múltját feldolgozó történeti rész⁹⁰ elsősorban A. Sajti Enikő nagyívű monográfiájának⁹¹ adataira és forrásaira támaszkodik. Pál Tibor kiemeli a magyarságnak az agrárreformból történt kizárását, bemutatja a magyar oktatási rendszer tudatos leépítését, illetve az ún. névelemzést is. Munkájában megemlíti a két világháború közötti magyarság legjelentősebb mérsékelt politikusait, a Magyar Párt vezetőit – Várady Imrét, Deák Leót, Sztreliczky Dénest, és szintén helyet kap a harmincas években a szélsőjobb irányba eltolódó, zágrábi orientációt követő Nagy Iván és mozgalma is.

Az ezzel kapcsolatos fejezetekben az általunk vizsgált mindegyik tankönyv részletes és precíz térképek segítségével mutatja be a Párizs-környéki békeszerződések előtti, illetve az azt követő államhatárok alakulását. Feltűnő ugyanakkor, hogy a történelmi Magyarország térképét az általunk vizsgált tankönyvekben szinte sehol sem jelenítik meg. Az egyetlen kivételt a Đurić–Pavlović szerzőpáros gimnáziumi tankönyve jelenti, ahol feltűntetik a kettős monarchia belső határát, igaz, Bosznia–Hercegovina ennél a térképnél Magyarország részét képezi.⁹² Az általuk írt általános iskolai tankönyv külön térképen mutatja be Ausztria–Magyarország szétesését, illetve az ezáltal létrejött új határokat. Bár technikailag kivitelezhető lett volna, ez a térkép sem jelöli meg a Habsburg-tartományok, illetve a történelmi Magyar Királyság közötti adminisztratív határt.⁹³ Grafikailag más módszerrel, de a gimnáziumi tankönyvükben is bemutatják a Monarchia szétesését, annak területét itt is egységes egészként ábrázolják.⁹⁴

Ami a fénykép-illusztrációkat illeti, a tankönyvek kivétel nélkül a béketárgyalásokról közölnek felvételeket. Ugyancsak erősen dominál Woodrow Wilson amerikai elnök jelenléte, akinek életrajzát külön keretben ismertetik az olvasókkal.

A Szerb–Horvát–Szlovén Királyság létrejöttét, illetve az állam első periódusát tárgyaló fejezetben mindegyik tankönyv bemutatja az új állam határait, annak belső adminisztratív felépítését, de látható az új állam címere és zászlaja is, s – változó mennyiségben és prioritásban – a korabeli délszláv politikusok, pl. Pašić, Protić, Radić, Davidović, Karađorđević király portréja.

Összegzés

Az elmúlt évtizedben Szerbiában megjelent általános és középiskolai tankönyvek küllemükben, koncepciójukban, strukturális felépítésükben, tartalmukban és a legtöbb esetben – elsősorban a gimnáziumoknál – látásmódjukban is követik a legújabb kori modern történelemszemléletet és megközelítési módot. Mint azt a fentiekből is láthattuk, a két különböző korosztályt megszólító tankönyvek strukturális felépítése – minimális eltérésekkel – szinte azonos. Tartalmi és szemléletbeli szempontból viszont jelentős eltérések is akadnak. Míg az általános iskolai tankönyvek alapvetően az eseménytörténet periodikus felsorolására összpontosítanak, ezáltal nélkülözve a komplexebb megközelítésmódot, addig a gimnáziumi tankönyveknél az eseménytörténeti rész mellett részletesen és logikailag is érthető módon fejtik ki a szerzők a háttér-diplomácia, a (nagy)hatalmi megfontolások és az érdekpolitika ok-okozati rendszereit, összefüggéseit.

Az elmúlt egy évszázad eseménytörténete és annak következményei gazdasági, ideológiai, illetve politikai szempontból a mai napig jelentős hatással vannak a Balkán államaira, Szerbiára különösen, ezért e helyen azt is hangsúlyozni szeretnénk, hogy ebben a kiélezett, sokszor iránykereső helyzetben, amikor a szerb állam ismételten a *nyugat vagy a*

Dévavári Zoltán: Az első világháború a szerbiai történelemtankönyvekben

kelet orientációs dilemmájával szembesül, a szerb történetírás értékelésében, szemléletmódjában – egyes nézőpontok mássága ellenére – alapvetően mégis a nyugati mintákat, koncepciókat követi.

Ezt a megállapítást annak ellenére kívánjuk nyomatékosítani, hogy magyar történeti szempontból a vizsgált tankönyvek számos értékelése, megközelítési módja kapcsán – elsősorban a szerb–(osztrák–)magyar reláció vonatkozásában egészen bizonyosan – különbözőségek, véleményütközések mutathatóak ki.

Az adott szövegek néha-néha már pátoszba hajló beszámolóit, a szerb hősiesség és áldozatvállalás, a harcokban elesettek számának hangsúlyozását, és az itt-ott fellelhető sérelmi attitűdöt alapvetően a két nemzet közötti szemléletmódbeli eltérésnek tudhatjuk be.

A fentiekből már láthattuk, hogy a kritikai észrevételek ellenére az általunk vizsgált szerb nyelvű gimnáziumi tankönyvek kerülnek a kizárólagosságot, az egy prizmán keresztül történő múltértékelést, a „*győztesek írják a történelmet*”-attitűdöt és megközelítést. Egészen odáig, hogy az első világháborút lezáró békeszerződésekkel kapcsolatban olyan, a vesztesek szempontjait, érveit és sérelmeit is figyelembe vevő gondolatokat fogalmaznak meg, illetve közvetítenek a tanulói ifjúság felé, amelyek még másfél évtizeddel ezelőtt is jóformán elképzelhetetlenek voltak.

Ugyanakkor a nagy számok analógiáját is figyelembe véve, miszerint az alapfokú képzésben bizonyíthatóan jóval többen vesznek részt, mint az értelmiségi képzést jelentő gimnáziumi oktatásban, a jövőre nézve üdvözlendő lenne – ha máshogy nem, hát – egy-két oldal erejéig, egyszerű és közérthető mondatok formájában ezt a megközelítési és szemléletmódot az általános iskolai tankönyvekben is hangsúlyosabban megjeleníteni. Ezáltal ugyanis – középtávon biztosan – a szerb társadalom egésze, annak minden társadalmi rétege számára esély teremődne az ok-okozati összefüggések több prizmán keresztül történő megközelítésére, értékelésére és megértésére.

A vizsgált tankönyvek vonatkozásában talán az új állam, a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság kisebbségpolitikájával és a kisebbségek életével foglalkozó fejezet elmaradását kell számon kérnünk, annál is inkább, mert az elmúlt időszakban a nemzetközi színtéren is méltán nagy elismertséggel rendelkező Ljubodrag Dimić⁹⁵ és Zoran Janjetović⁹⁶ belgrádi történészeknek köszönhetően e téren is releváns, az európai és amerikai történésztársadalom által elfogadott és mérvadónak tartott szerb anyanyelvű szakirodalom áll a tankönyvírók rendelkezésére.

Ettől függetlenül, mindenképpen pozitívumként és nagy előrelépésként értékelendő tény az, hogy a magyar nyelvű diákok tekintetében a szerb állam és történetírás elfogadta és biztosítja a magyar nemzeti történelem részletes és immáron objektív, sallangoktól, kliséktől, címkézésektől és előítéletektől mentes bemutatását. Olyannyira, hogy a szerb államra nézve nem feltétlenül kedvező tények, a kisebbségpolitikával kapcsolatos múltbeli események is megjelennek. Európai aspektusban ez talán évtizedek óta természetes, a közép-kelet-európai régióban azonban korántsem az.

Mindent összegezve, bár az első világégés értékelése kapcsán a magyar és a szerb történetírásban továbbra is nézetkülönbségek, hangsúlyeltolódások vannak, szerb részről a gimnáziumi tankönyvekben egyértelműen kitapintható az elmúlt egy évtizedben történt jelentős közeledés, a másik fél – a volt ellenség – elfogadására, álláspontjának megértésére tett erőfeszítés, egyfajta közös kompromisszum elfogadásának igénye. Az elmúlt egy évszázad tragikus eseményeinek, a múlt eltérő értékelésének és tolmácsolásának az ismeretében ennek jelentőségét, fontosságát nem lehet elégszer hangsúlyozni.

A VIZSGÁLT TANKÖNYVEK JEGYZÉKE

a) Általános iskolai tankönyvek:

- SIMIĆ, Predrag – PETROVIĆ, Ivana (2011): *Istorija 8 – Radni udžbenik za osmi razred osnovne škole sa tematskim istorijskim atlasom* (Történelem 8 – Tankönyv és tematikus térképtár az általános iskolák nyolcadik osztálya számára). Logos, Beograd.
- ĐURIĆ, Đorđe – PAVLOVIĆ, Momčilo (2011): *Istorija za osmi razred osnovne škole* (Történelem az általános iskolák nyolcadik osztálya számára). ZavodzaUdženike, Beograd. (Ennek a tankönyvnek 2013-ban magyar fordítása is megjelent.)
- DUJKOVIĆ, Dunja Svilar és DUJKOVIĆ, Goran (2013): *Istorija 8 – Udžbenik za osmi razred osnovne škole* (Történelem 8 – Tankönyv az általános iskolák nyolcadik osztálya számára.) Eduka, Beograd.

b) Gimnáziumi tankönyvek:

- RADOJEVIĆ, Mira (2014): *Istorija – Udžbenik za treći razred prirodno-matematičkog smera, četvrti razred gimnazije društveno-jezičkog smera i opšteg tipa i četvrti razred srednje stručne škole za obrazovne profile pravni tehničar i birotehničar* (Történelem a természettudomány és matematika tagozatos gimnáziumok III. osztálya, és az általános, társadalomtudományi és nyelvi gimnáziumok IV. osztálya, valamint a jogtechnikusok és az irodai asszisztensek részére.) Klett, Beograd.
- ĐURIĆ, Đorđe – PAVLOVIĆ, Momčilo (2012): *Istorija za treći razred gimnazije prirodno matematičkog smera i četvrti razred opšteg i društveno jezičkog smera* (Történelem a természettudomány és matematika tagozatos gimnáziumok III. osztálya, és az általános, illetve társadalomtudományi és nyelvi gimnáziumok IV. osztálya számára.) Zavodza Udženike Beograd, Beograd.
- NIKOLIĆ, Kosta – ŽUTIĆ, Nikola – PAVLOVIĆ, Momčilo – ŠPADIJER, Zorica (2004): *Történelem 3/4 a természettudomány és matematika tagozatos gimnáziumok III. osztálya és az általános, illetve társadalomtudományi és nyelvi gimnáziumok IV. osztálya számára.* (Magyar nyelvű kiadás.) Zavod Za Udženike i Nastavna Sredstva, Beograd.

JEGYZETEK

¹ Megjelent *Az első világháború a szomszédos országok és hazánk történelemtankönyveiben*. Szerk.: PEREGI Tamás. Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet, Budapest, 2015. 74-95.

² Nastavni planovi i programi za osnovne i srednje škole – *Istorija*, 13-15.
<http://www.zuov.gov.rs/dokumenta/CRPU/Programi%20za%20gimnaziju%20PDF/10%20istorija.pdf> (Letöltés: 2014. aug.11.),
illetve: <http://osstanojemiljkovic.nasaskola.rs/downloadc/18/Nastavni-planovi-i-programi/> (Letöltés: 2014. szept. 2)

³ Nastavni planovi i programi za osnovne i srednje škole – *Istorija*, 13-15.
<http://www.zuov.gov.rs/dokumenta/CRPU/Programi%20za%20gimnaziju%20PDF/10%20istorija.pdf> (Letöltés: 2014. aug. 11.)

⁴ <http://mnt.org.rs/> (Letöltés: 2014. szept. 2.)

⁵ ĐURIĆ, Đorđe – PAVLOVIĆ, Momčilo (2011): *Istorija za osmi razred osnovne škole* (Történelem az általános iskolák nyolcadik osztálya számára). Zavod za Udženike, Beograd.

⁶ Nastavni planovi i programi za osnovne i srednje škole – *Istorija*, 15-16.

- <http://www.zuov.gov.rs/dokumenta/CRPU/Programi%20za%20gimnaziju%20PDF/10%20istorija.pdf> (Letöltés: 2014. aug. 11.)
- ⁷ A szabadkai Kosztolányi Dezső Tehetséggondozó Gimnázium éves terve történelemből a negyedik osztályos tanulók részére.
- ⁸ Nastavni planovi i programi za osnovne i srednje škole – *Istorija*, 16.
<http://www.zuov.gov.rs/dokumenta/CRPU/Programi%20za%20gimnaziju%20PDF/10%20istorija.pdf> (Letöltés: 2014. aug. 11.)
- ⁹ NIKOLIĆ, Kosta – ŽUTIĆ, Nikola – PAVLOVIĆ, Momčilo – ŠPADIJER, Zorica (2004): *Történelem 3/4 a természettudomány és matematika tagozatos gimnáziumok III. osztálya és az általános, illetve társadalomtudományi és nyelvi gimnáziumok IV. osztálya számára.* (Magyar nyelvű kiadás.) Zavod Za Udžbenike i Nastavna Sredstva, Beograd.
- ¹⁰ ĐURIĆ, Đorđe – PAVLOVIĆ, Momčilo (2012): *Istorija za treći razred gimnazije prirodno matematičkog smera i četvrti razred opšteg i društveno jezičkog smera* (Történelem a természettudomány és matematika tagozatos gimnáziumok III. osztálya, és az általános, illetve társadalomtudományi és nyelvi gimnáziumok IV. osztálya számára). Zavod za Udžbenike Beograd, Beograd.
- ¹¹ RADOJEVIĆ, Mira (2014): *Istorija – Udžbenik za treći razred prirodno-matematičkog smera, četvrti razred gimnazije društveno-jezičkog smera i opšteg tipa i četvrti razred srednje stručne škole za obrazovne profile pravni tehničar i birotehničar* (Történelem a természettudomány és matematika tagozatos gimnáziumok III. osztálya, és az általános, társadalomtudományi és nyelvi gimnáziumok IV. osztálya, valamint a jogtechnikusok és az irdoi asszisztensek részére). Klett, Beograd.
- ¹² A Đurić és Pavlović nevével jelzett gimnáziumi kötet, ellentétben az általuk írt általános iskolai tankönyvvel, nem tartalmaz ilyen összefoglalót.
- ¹³ SIMIĆ, Predrag – PETROVIĆ, Ivana (2011): *Istorija 8 – Radni udžbenik za osmi razred osnovne škole sa tematskim istorijskim atlasom* (Történelem 8 – Tankönyv és tematikus térképtár az általános iskolák nyolcadik osztálya számára). Logos, Beograd.
- ¹⁴ A Balkán történetének összetettsége miatt a vizsgált tankönyveknél a világháború előzményéhez soroltuk a közvetlenül előtte lezajlott első- és második Balkán-háborút is. Magyar történeti szempontból fontosnak tartottuk megvizsgálni a békeszerződéseken túl az új délszláv állam – a Szerb–Horvát–Szlavén Királyság létrejöttével, illetve annak belső rendszerével és politikatörténetével foglalkozó fejezeteket is.
- ¹⁵ DUJKOVIĆ, Dunja Svilar – DUJKOVIĆ, Goran (2013): *Istorija 8 – Udžbenik za osmi razred osnovne škole* (Történelem 8 – Tankönyv az általános iskolák nyolcadik osztálya számára.) Eduka, Beograd.
- ¹⁶ Ezt az alfejezetet megelőzi az Osztrák–Magyar Monarchiában, illetve a Török Birodalomban élő szerbek történelmi múltját és helyzetét feldolgozó, illetve értékelő rész (66-80. oldal).
- ¹⁷ A 2012-ben megjelent tankönyvben két külön fejezet is foglalkozik az akkori szerb állam keretén kívül élő szerbekkel. A tankönyv 55-59. oldala a Török Birodalomban, illetve Ausztria–Magyarországon élő szerbek históriáját értékeli, míg az 59-64. oldal a Dél-Magyarországon (!), Szlavóniában, Horvátországban és Dalmáciában élőkét. Ugyanez a koncepció érvényesül az általános iskolai tankönyveknél is.
- ¹⁸ A Balkán-háborúk krónikáját ebben a tankönyvben is megelőzi az Osztrák–Magyar Monarchiában, illetve a Török Birodalomban élő szerbek múltjának a bemutatása, 34-44.
- ¹⁹ RADOJEVIĆ (2014): 80.
- ²⁰ Uo. 82.
- ²¹ ĐURIĆ – PAVLOVIĆ (2012) 67.
- ²² RADOJEVIĆ (2014) 83.
- ²³ Uo. 84.
- ²⁴ Uo. 84.
- ²⁵ DUJKOVIĆ – DUJKOVIĆ (2013) 48.
- ²⁶ SIMIĆ – PETROVIĆ (2011) 55.
- ²⁷ ĐURIĆ – PAVLOVIĆ (2011) 51.
- ²⁸ SIMIĆ – PETROVIĆ (2011) 56.
- ²⁹ DUJKOVIĆ – DUJKOVIĆ (2013) 49.
- ³⁰ SIMIĆ – PETROVIĆ (2011) 62.
- ³¹ ĐURIĆ – PAVLOVIĆ (2011) 54.
- ³² DUJKOVIĆ – DUJKOVIĆ (2013) 56., 57-58.
- ³³ ĐURIĆ – PAVLOVIĆ (2012) 72.
- ³⁴ 1903. június 10-én szerb tisztek egy csoportja a királyi palotában meggyilkolta Obrenović Sándor királyt és feleségét, Draganát. Ekkor a rivális Karađorđević család tagja, Péter foglalta el.
- ³⁵ ĐURIĆ – PAVLOVIĆ (2012) 73.
- ³⁶ RADOJEVIĆ (2014) 86.
- ³⁷ NIKOLIĆ – ŽUTIĆ – PAVLOVIĆ – ŠPADIJER (2004) 56.
- ³⁸ RADOJEVIĆ (2014) 87.
- ³⁹ ĐURIĆ – PAVLOVIĆ (2012) 73.
- ⁴⁰ SIMIĆ – PETROVIĆ (2011) 63.
- ⁴¹ Uo. 74.
- ⁴² ĐURIĆ – PAVLOVIĆ (2012) 85.
- ⁴³ NIKOLIĆ – ŽUTIĆ – PAVLOVIĆ – ŠPADIJER (2004) 70.
- ⁴⁴ SIMIĆ – PETROVIĆ (2011) 76.

- ⁴⁵ Uo. 82.
- ⁴⁶ DUJKOVIĆ – DUJKOVIĆ (2013) 74.
- ⁴⁷ ĐURIĆ – PAVLOVIĆ (2012) 87. és ĐURIĆ – PAVLOVIĆ (2011) 68.
- ⁴⁸ RADOJEVIĆ (2014) 106.
- ⁴⁹ SIMIĆ – PETROVIĆ (2011) 85., ĐURIĆ – PAVLOVIĆ (2011) 70., RADOJEVIĆ (2014) 111., ĐURIĆ – PAVLOVIĆ (2012) 88. és NIKOLIĆ – ŽUTIĆ – PAVLOVIĆ – ŠPADIJER (2004) 72.
- ⁵⁰ ĐURIĆ – PAVLOVIĆ (2011) 73., RADOJEVIĆ (2014) 114. és NIKOLIĆ – ŽUTIĆ – PAVLOVIĆ – ŠPADIJER (2004) 77.
- ⁵¹ DUJKOVIĆ – DUJKOVIĆ (2013) 75.
- ⁵² RADOJEVIĆ (2014) 112.
- ⁵³ Uo. 112.
- ⁵⁴ ĐURIĆ – PAVLOVIĆ (2012) 93.
- ⁵⁵ Uo. 93.
- ⁵⁶ RADOJEVIĆ (2014) 112.
- ⁵⁷ NIKOLIĆ – ŽUTIĆ – PAVLOVIĆ – ŠPADIJER (2004) 75.
- ⁵⁸ RADOJEVIĆ (2014) 114.
- ⁵⁹ ĐURIĆ – PAVLOVIĆ (2012) 97.
- ⁶⁰ RADOJEVIĆ (2014) 124.
- ⁶¹ Uo. 124.
- ⁶² ĐURIĆ – PAVLOVIĆ (2012) 97-98.
- ⁶³ NIKOLIĆ – ŽUTIĆ – PAVLOVIĆ – ŠPADIJER (2004) 81.
- ⁶⁴ Ezen a fényképen jól kivehető maga az áldozat is.
- ⁶⁵ RADOJEVIĆ (2014) 126.
- ⁶⁶ ĐURIĆ – PAVLOVIĆ (2011) 75.
- ⁶⁷ SIMIĆ – PETROVIĆ (2011) 93.
- ⁶⁸ DUJKOVIĆ – DUJKOVIĆ (2013) 78.
- ⁶⁹ NIKOLIĆ – ŽUTIĆ – PAVLOVIĆ – ŠPADIJER (2004) 80.
- ⁷⁰ ĐURIĆ – PAVLOVIĆ (2012) 101.
- ⁷¹ ĐURIĆ – PAVLOVIĆ (2011) 75.
- ⁷² RADOJEVIĆ (2014) 109-110.
- ⁷³ ĐURIĆ – PAVLOVIĆ (2011) 83. és ĐURIĆ – PAVLOVIĆ (2012) 110.
- ⁷⁴ DUJKOVIĆ – DUJKOVIĆ (2013) 86-87.
- ⁷⁵ RADOJEVIĆ (2014) 135.
- ⁷⁶ Uo. 140.
- ⁷⁷ Uo. 137.
- ⁷⁸ ĐURIĆ – PAVLOVIĆ (2012) 107-109.
- ⁷⁹ NIKOLIĆ – ŽUTIĆ – PAVLOVIĆ – ŠPADIJER (2004) 85.
- ⁸⁰ RADOJEVIĆ (2014) 174.
- ⁸¹ ĐURIĆ – PAVLOVIĆ (2012) 136-137.
- ⁸² ĐURIĆ – PAVLOVIĆ (2011): 102.
- ⁸³ DUJKOVIĆ – DUJKOVIĆ (2013) 106.
- ⁸⁴ Uo. 107.
- ⁸⁵ RADOJEVIĆ (2014) 176-177. (A két tankönyvben a többi kisebbség számával kapcsolatban is jelentős, többezés eltérések vannak.)
- ⁸⁶ NIKOLIĆ – ŽUTIĆ – PAVLOVIĆ – ŠPADIJER (2004) 109.
- ⁸⁷ ČULINOVIĆ, Ferdo (1953-1954): *Državnopravna historija jugoslavenskih zemalja XIX. i XX. vijeka*. Školska knjiga, Zagreb.; U. ó (1961): *Jugoslavija između dva rata*. Jugoslavenske akademija znanosti i umjetnosti. Zagreb.
- ⁸⁸ NIKOLIĆ – ŽUTIĆ – PAVLOVIĆ – ŠPADIJER (2004) 252.
- ⁸⁹ Uo. 256.
- ⁹⁰ Uo. 256-258.
- ⁹¹ A. SAJTI Enikő (2004): *Impériumváltások, revízió, kisebbség – Magyarok a Délvidéken 1918-1947*. Napvilág Kiadó, Budapest.
- ⁹² ĐURIĆ – PAVLOVIĆ (2012) 108.
- ⁹³ ĐURIĆ – PAVLOVIĆ (2011) 82.
- ⁹⁴ ĐURIĆ – PAVLOVIĆ (2012) 107.
- ⁹⁵ DIMIĆ, Ljubodrag (1997): *Kulturna politika Kraljevine Jugoslavije 1918-1941*. Stubovi kulture, Beograd.
- ⁹⁶ JANJETOVIĆ, Zoran (2005): *Deca careva, pastorčad kraljeva: Nacionalne manjine u Jugoslaviji 1918-1941*. INIS, Beograd.